

УДК 947.6:39(476.7)

У. С. Пуцік,

кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ

УТВАРЭННЕ ЗЕМЛЕЎЛАДКАВАЛЬНЫХ КАМІСІЙ ЯК ПАЧАТАК ЗРУХАЎ ВА ЎКАРАНЕННІ СТАЛЫПІНСКАЙ АГРАРНАЙ РЭФОРМЫ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ

У комплексе пераўтварэнняў пачатку XX ст., які ў апошні час называюць мадэрнізацыяй, Сталыпінская аграрная рэформа займала цэнтральнае месца. П.А. Сталыпін называў яе воссю ўнутранай палітыкі. Яна надала пачатак новаму зямельнаму ладу. Перадатачным механізмам рэформы стала ўсталяванне Камітэта па землеўладкавальных справах, губернскіх і павятовых землеўладкавальных камісій (1906 г.), якія паступова і хутка перавялі вырашэнне аграрнага пытання ў практычную плоскасць.

Вялікія рэформы 60-70-х гг. XIX ст., якія значна падарвалі прыгоннае права, не скасавалі яго цалкам. Пад уплывам шэрагу фактараў у парэформеннай вёсцы захавалася шмат перажыткаў прыватнаўласніцкага і дзяржаўнага прыгонніцтва. Іх жыванне ў агульных рысах завяршылася толькі да 1907 г., калі былі спынены выкупныя плацяжы, адменены падушны падатак і кругавая параўка. Аднак наяўнасць гэтых перажыткаў значна стрымлівала ў парэформенны перыяд пераход да рыначнай эканомікі, ва ўсякім выпадку, у вёсцы. Варта адзначыць, што ў грамадскай свядомасці, у сацыяльных і эканамічных адносінах перажыткі прыгонніцтва аказаліся настолькі жывучымі і глыбокімі, што палегчылі магчымасць у 30-х гг. XX ст. бальшавікам узнавіць пэўныя рысы старой сацыяльна-эканамічнай сістэмы ў выглядзе калгасаў. Мэта артыкула: разгледзіць пытанні станаўлення землеўладкаваных камісій у беларускіх губернях Расійскай імперыі, адлюстраваць прававое і арганізацыйнае афармленне іх дзейнасці.

Сацыяльныя працэсы, што адбываліся ў гісторыі Расіі, у тым ліку і на тэрыторыі Беларусі ў канцы XIX - пачатку XX ст., за кароткі перыяд прывялі да кардынальнай змены ўсяго ладу жыцця, глыбокіх пераўтварэнняў у палітычнай, эканамічнай і сацыяльнай сферах. Дадзеныя працы выклікаюць пільную ўвагу сучасных гісторыкаў. Асаблівы ж інтарэс узнікае да развіцця аграрнага крызісу, які пранік ва ўсе сферы жыцця Расійскай імперыі на мяжы XIX-XX ст.

У беларускай гістарыяграфіі савецкага перыяду тэмы сельскай гаспадаркі, эвалюцыі капіталістычных адносін у канцы XIX ст., аграрнага крызісу, сялянскага руху ў перыяд рэва-

люцыі і аграрнага пытання ў Дзяржаўнай думе былі разгледжаны В.П. Панюцічам, В.В. Чапко, Л.П. Ліпінскім, К.І. Шабунем [1], А.І. Кажушковым [2] і інш.

З 1991 г. беларускія навукоўцы актыўна разгарнулі працу па вывучэнні і пераглядзе шэрагу пытанняў гісторыі аграрных адносін і іх адбітку ў грамадскім руху на мяжы XIX-XX ст. Тым ці іншым пытаннем даследуемай тэмы прысвяцілі свае працы беларускія гісторыкі В.Ф. Бацяеў [3], В.М. Бусько [4], У.П. Крук [5], М.М. Забаўскі [6], А.П. Жытко [7], В.П. Панюціч [8], В.М. Фамін [9] і інш.

Рэформа землеўладкавання заняла цэнтральнае месца сярод праграм ператварэнняў урада П.А. Сталыпіна. Яна павінна была завяршыць Вялікую сялянскую рэформу 1861 г. Пачатак быў пакладзены ўказам ад 9 лістапада 1906 г. «Аб дапаўненні некаторых пастановаў дзеючага закона, якія датычацца сялянскага землеўладання і землекарыстання». Як вядома, па задуме аўтараў сялянскай рэформы, пры вырашэнні асноўнага пытання - вызваляць сялян з зямлёй ці без зямлі - перамагло першае меркаванне. Але, нараўне з надзяленнем сялянства зямлёй, у вёсцы была захавана абшчына і селянін станавіўся поўным уласнікам зямельнага надзепа толькі пасля яго выкупу.

Пераводзячы рэформу ў практычную плоскасць, урад лічыў, што перш чым замацаваць зямлю за асобнымі гаспадарамі, неабходна было вызначыць, якія землі застаюцца ў памешчыкаў, а якія адыходзяць да сялян. І пры ўкараненні рэформы ў жыццё адступіла на іншы план пытанне аб тым, у якім парадку і ў якіх формах будуць карыстацца зямлёй асобныя сяляне ў межах адведзеных ім плошчаў. Аўтары рэформы ў дакуменце «Палажэнне аб выкупе» абмежаваліся ўжываннем існаваўшых раней парадкаў землекарыстання, усталюваўшы толькі як канчатковую мэту рэформы - выкуп зямлі ва ўласнасць.

Як сяляне ўспрымуць на сябе абавязкі выкупу ў новых, незвычайных для сельскай Расіі, умовах было прадумана не да канца.

Такая анапагічнасць не давала дзяржаве магчымасці ўступіць у неласрэдня адносіны з кожным новым уладальнікам зямлі паасобку. Таму быў неабходны пасрэднік паміж дзяржа-

вай і сялянамі, якія выйшлі з прыгоннай залежнасці. Такім пасрэднікам стала сельскае вобшчаства. Яно было прызнана часовым пасрэднікам (да выплаты выкупной пазыкі). На тэты час сельскаму вобшчаству даручалася распараджацца зямлёй і клапаціцца аб яе будучых уласніках.

Самадзяржаўная ўлада зрабіла сельскае вобшчаства прыладай сваёй фіскальнай, адміністрацыйна-паліцэйскай і сацыяльнай палітыкі ў вёсцы, па-рознаму імкнулася адцягнуць момант канчатковага вызвалення сялян і ў першую чаргу - эканамічнага.

Урад не меркаваў зрабіць з сялян клас уласнікаў - дробную буржуазію, якая толькі сваім існаваннем павінна была стаць апорай і гарантам сацыяльнай стабільнасці. У выніку, на першым этапе рэфармавання, сяпане былі пазбаўлены большасці падараваных астатняму насельніцтву грамадзянскіх правоў, застапіся запрыгоненымі толькі не памешчыкамі, а абшчынай, абшчынным небуржуазным парадкам. Значная большасць нацыі тым самым была выключана з таго парадку, які стаў пануючым у астатнім грамадстве, што ўжо ў першыя парэформенныя дзесяцігоддзі зноў выклікала нарастанне крызісу ў аграрнай сферы.

З пачатку 90-х гг. XIX ст. урад прыступіў да збірання матэрыялаў для перагляду заканадаўства аб сялянах. Па выніках работ Асобых нарад пры Міністэрстве ўнутраных спраў, Міністэрстве фінансаў, а таксама з мэтай канчатковага заканадаўчага афармлення і ажыццяўлення акрэсленых ператварэнняў 30 сакавіка 1905 г. выйшаў Найвысачэйшы наказ аб утварэнні пад старшынствам сенатара І.Л. Гарамыска чарговай Асобай нарады аб мерах па ўмацаванні сялянскага землеўладання. На ўсеагульнай дададзенай дакладзе старшыні Нарады аб маючых адбыцца работах Мікалай II адзначыў: «Мэтай работы павінна быць палягчэнне выдзялення сялянам у прыватную ўласнасць дадзёных на іх долю ўчасткаў надзельнай зямлі» [10, с. 14].

Дасягненне пастаўленай мэты меркавалася ўрадавым рашэннем наступных задач:

- дапрацоўку і ўпарадкаванне заканадаўства для паспяховага і канчатковага вырашэння аграрнага пытання;
- утварэнне на месцах забяспечаных дастатковымі тэхнічнымі сіламі і сродкамі ўстаноў, на якія спецыяльна ўскладаліся б клопаты аб землеўладкаванні сельскага насельніцтва.

Уздым рэвалюцыі прымушаў урад да хуткага вырашэння надзённых праблем. Перагляд вызначанага курсу аграрнай палітыкі стаў непазбежным з выданнем маніфеста 3 лістапада 1905 г. аб адмене напалову выкупных

плацяжоў з 1 студзеня 1906 г., а з 1 студзеня 1907 г. - поўнасцю.

Супрацьстаянне І Дзяржаўнай думы і ўрада Гарамыкіна па аграрным пытанні скончылася роспускам Думы і заменай Старшыні савета Міністраў. Праўда, напярэдадні роспуску ўрад палічыў патрэбным праз прэсу выказаць сваю, не прынятую Думаі, пазіцыю вырашэння аграрнага пытання.

Урадавае паведамленне было апублікавана 20 чэрвеня 1906 г. Аўтары спрабавалі ўпэўніць прыхільнікаў ідэі адчужэння памешчыцкіх зямель у супрацьзаконнасці і бессэнсоўнасці гэтай меры. Далей урад абяцаў перадаць сялянам усе прыдатныя для земляробства казённых зямлі, прадаць праз Сялянскі банк частку ўладаўніцкіх зямель, прапануемых да продажу, і павялічыць дапамогу перасяленцам, прызнаць надзеі ў бесперадзельных абшчынах асабістай уласнасцю ўладальнікаў, а астатнім сялянам даць права вольнага выхаду з абшчыны з замацаваннем надзелаў у асабістую ўласнасць. Меркавалася таксама правесці землеўладкаванне і ліквідаваць цэраспалосіцу і г. д. У паведамленні былі выкладзены асноўныя палажэнні падрыхтаваных законапраёстаў, у якіх быў вызначаны новы курс аграрнай палітыкі [11, с. 492].

Указ 9 лістапада 1906 г., які стаў 14 чэрвеня 1910 г. законам, абвешчаў, што ў сувязі з адменай выкупных плацяжоў надзельныя зямлі вызвапуюцца ад абмежаванняў абшчыннага валодання, а сяляне набываюць права вольнага выхаду з абшчыны з замацаваннем надзелу ў асабістую ўласнасць гаспадара.

З мэтай выклікаць і актывізаваць зацікаўленасць сялян у выхадзе з абшчыны, указ абвешчаў, што капі гаспадаркі мелі да моманту апублікавання ўказа зямельныя лішкі, то апошнія падлягаюць выкупу ў грамадства па коштах пачатку 1860-х гг. Капі сход на працягу месяца не прымаў рашэння, то справа перадавалася земскаму начальніку, які, выконваючы ўрадавую ўстаноўку, вырашаў яго звычайна на карысць заяўніка [11, с. 493].

У фармаце новага курсу ўрадавай аграрнай палітыкі для яе аператыўнага ажыццяўлення трэба разглядаць і ператварэнне Міністэрства земляробства і дзяржаўных маёмасцей у Галоўнае ўпраўленне землеўладкавання і земляробства (далей. - *Галоўнае ўпраўленне*). Гэта цэнтральная ўстанова была створана на падставе імяннага ўказа, дадзенага Сенату 6 мая 1905 г. У сваёй дзейнасці Галоўнае ўпраўленне кіравалася маніфестам ад 3 лістапада 1905 г. і законам! аб землеўладкаванні.

Галоўнае ўпраўленне ўзначальвалася галоўнаўпраўляючым, прызначаным імператарам. Пры ім меліся два таварышы. Галоў-

наўпраўляючы з'яўляўся старшынёй Камітэта па землеўладкавальных справах - асноўнай структурнай часткі Галоўнага ўпраўлення.

Камітэт, створаны законам ад 4 сакавіка 1906 г., складаўся са старшыні і членаў: упраўляючых Дзяржаўным дваранскім зямельным і Сялянскім пазямельным банкамі, па адным прадстаўніку ад міністэрстваў імператарскага двара і надзелаў, фінансаў, юстыцыі, унутраных спраў, а таксама Гапоўнага ўпраўлення і Дзяржаўнага кантролю. Склад камітэта ўказвае на тое, што ўрад нарэшце перайшоў да практычнага рашэння аграрна-сялянскага пытання.

Камітэту надавалася права адкрываць губернскія і павятовыя землеўладкавальныя камісіі, здзяйсняць кіраўніцтва іх дзейнасцю.

У функцыі Галоўнага ўпраўлення ўваходзіла: кіраўніцтва сельскай гаспадаркай (акрамя казачых зямель), лясной прамысловасцю і ўсімі па пытаннях землеўладкавання і землекарыстання; падрыхтоўка і правядзенне ў жыццё аграрных законаў; распрацоўка планаў работ па землеўладкаванні, лесакарыстанні і меліярацыі і арганізацыя іх выканання; нагляд за паляўнічымі і рыбнымі ўгоддзямі, выдача дазваляў на атрыманне мясцовымі органамі пазык на землеўладкаванні і меліярацыю; вызначэнне ўмоў продажу і здачы ў арэнду дзяржаўных зямель; пасрэдніцтва паміж сялянамі і прыватнымі ўладальнікамі зямель пры станоўчым размежаванні цэраспалосных зямель; распрацоўка інструкцый па землеўладкаванні, лесакарыстанні; распрацоўка парадку выбараў у мясцовыя землеўладкавальныя камісіі прадстаўнікоў ад насельніцтва; кіраўніцтва перасяленнем сялян з цэнтральных губерняў на ўскраіны Расіі; арганізацыя вышэйшых і сярэдніх навучальных устаноў сельскагаспадарчага профілю [12, с. 184].

Такім чынам, урад выпрацаваў і зацвердзіў праграму перабудовы сялянскай гаспадаркі на правах асабістай уласнасці пры поўнай самастойнасці кожнага землеўладальніка.

Стварэнне губернскіх і павятовых землеўладкавальных камісій у Беларусі прыходзіцца на канец 1906 - пачатак 1907 г. У іх абавязкі ўказам ад 4 сакавіка 1906 г. уваходзіла «садзейнічанне насельніцтву ў ліквідацыі ва ўсталяваным законам парадку недахопаў наяўнага землеўладання і землекарыстання, адпаведна асаблівым умовам асобных мясцовасцей» [10, с. 18].

Утварэнне губернскіх і земскіх камісій здзяйснялася на пачатках аб'яднання мясцовых урадавых чыноў, фамадскіх дзеячаў ад дваранства і земства, і прадстаўнікоў ад сялянскага насельніцтва. У выніку сяляне становіліся непасрэднымі сведкамі, удзельнікамі і папулярызатарамі ў справе рэалізацыі ўрадавай праграмы аграрна-Гродзенскага губернатара, паведамляў,

ных пераўтварэнні ча веоах. сярод аднавякоўцаў.

Так, у склад пазетэва* «амкаі пад старшынствам павятовага гтраздыа два ран уваходзілі ўрадавыя чыны - член ажсугэвага суда, земскі начальнік, падатны інспестао. член ад удзельнага ведамства, абавязксвь член, прызначаны Галоўным упраўленнем. і прадстаўнікі земстваў - старшыня павятовай земскай управы, тры члены па абранні павятовага земскага збору і тры прадстаўнікі ад сялян па жэрабі з ліку кандыдатаў, выбіраемых валаснымі сходамі [10, с. 19]. Губернскую камісію ўзначальваў начальна губерні, у склад уваходзілі тыя ж чыны, але губернскага ўзроўню.

Паралельна з арганізацыяй мясцовых землеўладкавальных устаноў Камітэт па землеўладкавальных справах падрыхтаваў «Наказ зямельным камісіям», дзе вызначыў змест іх дзейнасці. Наказ, зацверджаны 19 верасня 1906 г., складаўся з 8 раздзелаў, дзе акрэсліваліся як агульны аб'ём задач камісій, так і асобныя галіны іх дзейнасці, а менавіта:

- садзейнічанне сялянам у набыцці зямлі пры дапамозе Сялянскага Банка;
- продаж казённых зямель;
- здача казённых зямель у арэнду;
- садзейнічанне перасяленню сялян на казёныя землі азіяцкай Расіі;
- садзейнічанне сельскім вобшчествам у паляпшэнні ўмоў землеўладання і парадкаў землекарыстання;
- развярстанне цэраспалосіцы надзельных зямель з прылягаючымі ўладаннямі [13, с.19].

У выніку, па меры ўзнікнення на месцах новых пытанняў, усе гэтыя раздзелы дапаўняліся новымі пастановамі і тлумачэннямі Камітэта па землеўладкавальных справах, зводзіліся ў сістэму ў «Зборніку ўзаконенняў і распараджэнняў па землеўладкаванні», які выдаецца канцылярыяй Камітэта.

Такім чынам, зямельныя камісіі становіліся рэальнымі праваднікамі ўрадавых праграм ператварэння і ўкаранення ў жыццё. Значную дапамогу ў нападзванні канструктыўнай і стваральнай працы камісій з першых крокаў іх дзейнасці, а таксама акрэсленні і вывучэнні кола абавязкаў; вызначэнні ўзаемаадносін з мясцовымі ўстановамі і іншае здзяйснялі «Наказ» і штогадовыя тлумачэнні Камітэта. зведзеныя ў сістэму - «Зборнік узаконенняў і распараджэнняў па землеўладкаванні», які выдаваўся канцылярыяй Камітэта.

Ва ўсёпадданейшых сласавзздачах аб стане губерняў за 1906 - 1907 гг. — губернатараў Паўночна-Заходняга і Цэнтральнага рэгіёнаў і пра першыя вынікі працы землеўладкавальных камісій. 29.06.1906 г. Камітэт па землеўладкаванні, які выдаваўся канцылярыяй Камітэта.

што павятовыя землеўладкавальныя камісіі распачалі сваю дзейнасць: «неадкладна заняліся высвятленнем ступені нястачы сялян і падрыхтоўкай арганізацыі дапамогі ім у справе пераходу да хутарскай гаспадаркі». У справаздачы ўказвалася на рэзкую актывізацыю прапаноў Сялянскаму Банку аб продажы маёнткаў [14, л. 9].

Выконваючы абавязкі Магілёўскага губернатара стацкі саветнік фон Гагман назначыў дзейнасць заснаваных землеўладкавальных камісій як падрыхтоўчую для арганізацыі і забеспячэння работ на 1907 г. Далей у справаздачы паведамлялася, што калі сяляне падупывам узнікаючых на думскай трыбуне прамой аб адабранні зямлі ў памешчыкаў спачатку паставіліся да закона аб камісіях больш чым абыхава, то пасля роспуску Думы, якая не апраўдала гэтых надзей, погляды іх цапкам змяніліся. У камісіі сталі паступаць у вялікай колькасці хадаініцтвы не толькі аб набыцці зямель пры дапамозе Сялянскага банка, але і аб пераходзе на хутарскую гаспадарку [15, л. 4].

Мінскі губернатар, правадзейны стацкі саветнік Я. Эрдэлі ў паведамленні аб стане спраў у аграрным сектары адзначыў, што сярод сялян усталявалася перабольшанае ўяўленне аб задачах землеўладкавальнай дзейнасці самісій. Сяляне глядзелі «на гэтыя апошнія, як на органы, закліканыя ўсталяваць і вырашыць усе іх зямельныя патрэбы і непаразуменні, у чым бы яны не выяўляліся. ...напрыклад: аб усталяванні права валодання і карыстання зямлёй, аб прымусовым продажы ім зямель уладальнікамі і скаргі на продаж апошнімі зямельных участкаў асобам - не суседзям па зямлі, або тым, хто мае ў ёй меншую патрэбу, аб прымусовым развярстанні сэрвітаў, аб высяленні арандатараў і, наадварот, проосыбы апошніх аб прымусовым продажы ім арэнднай зямлі» [16, л. 5]. Паводле справаздачы, вынік работы камісій у 1906 г. быў пазітыўным, нягледзячы на тое, што шматлікіх прасіцеляў прыйшлося расчараваць у іх чаканнях. Аднак ад вышэйзгаданага папулярнасць заснаваных камісій не пацярпела, больш тага, некаторыя з добра праведзеных спраў замацавалі за мі сімпатыі насельніцтва.

Ва ўсёпадданейшых справаздачах аб стане губерняў Віцебскі губернатар Гершаў-Флотаў і Віленскі Д. Любімаў указалі на папулярнасць заснаваных землеўладкавальных органаў у асяроддзі мясцовага сельскага насельніцтва.

Колькасць зваротаў на працягу года хутка ўзрастала, «і пасля пачатку палявога перыяду патрабаванні настолькі павялічыліся, што пры самай інтэнсіўнай рабоце камісій яны не маглі быць задаволеныя (да пачатку зімы) нават

напалову, выключна 3-за адсутнасці каморнікаў» [18, л. 5; 74, л. 199].

Такім чынам, Стапыннская аграрная рэформа ўяўляла сабой унікальную з'яву ў гісторыі Расійскай імперыі. Яна стала пачаткам радыкальнага змянення вектара сацыяльна-эканамічнага развіцця, які ў аграрна-сялянскай краіне стане, з аднаго боку, асноўнай крыніцай фарміравання сярэдняга класа, а з іншага - трывалага развіцця краіны, Сталыпін жадаў, каб у Расіі сфарміраваўся шырокі пласт сялян-уласнікаў - фундамент грамадзянскага грамадства і прававой дзяржавы. Для паспяховага і канчатковага вырашэння аграрнага пытання было неабходна дапрацаваць і ўпарадкаваць заканадаўства, утварыць на месцах забяспечаныя тэхнічнымі сіламі і сродкамі ўстановы, на якія спецыяльна б ускладаліся клопаты аб землеўладкаванні сельскага насельніцтва. Асноўную ўвагу ўрад надаваў землеўладкаванню як цэнтральнай частцы рэформы, аб чым сведчыць аператыўнае ўсталяванне і пачатак дзейнасці землеўладкавальных камісій.

У працэсе ажыццяўлення рэформы царызму ўдалося пашырыць магчымасці для развіцця капіталізму ў вёсцы.

Літаратура і крыніцы

1. Гісторыя Беларускай ССР: у 5 т. / рэдкал. І.М. Ігнаценка: - Мінск: Навука і тэхніка, 1972-1975. - 1.2 \ К.І. Шабуня - 688 с.
2. Кожушков, А.И. Развитие капитализма в сельском хозяйстве Белоруссии во второй половине XIX в. / А.И. Кожушков. - Минск: Высш. шк., 1963. - 87 с.
3. Бацяеў, В.Ф. Развіццё грамадскіх сельскагаспадарчых аб'яднанняў беларусаў у пачатку XX ст. / В.Ф. Бацяеў // Весці НАН Беларусі. Сер. гуманіт. навук. - 2000. - № 4. - С. 87-92.
4. Бусько, В.Н. Эканамічная мысль Белоруссии середины XIX - начала XX в.: Очерки. / В.Н. Бусько. - Минск: Навука і тэхніка, 1990. - 143 с.
5. Крук, У.П. Сялянскі рух на Беларусі 1864-1900 гг. / У.П. Крук - Мінск: Навука і тэхніка, 1993. - 175 с.
6. Забайскі, М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906-1917 гг.) / М.М. Забайскі. - Мінск: БДПУ, 1999. - 212 с.
7. Жытко, А.П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861-1914 гг. / А.П. Жытко. - Мінск: БДПУ, 2003. - 233 с.
8. Панютіч, В.П. Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861-1900 гг. / В.П. Панютіч. - Мінск: Навука і тэхніка, 1990. - 375 с.
9. Фамін, В.М. Сталыпінская аграрная рэформа і яе вынікі ў Беларусі / В.М. Фамін // Гісторыя Беларусі перыяду капіталізму: вучэб. дапам. У 5 ч. Ч. 1. Урадавая сацыяльная палітыка ў аграрным сектары эканомікі / склад. А.П. Жытко [і інш.]; пад агул. рэд. А.П. Жытко. - Мінск: БДПУ, 2005. - 138 с.
10. Обзор деятельности Землеустроительных Комиссий со времени их открытия по 1 января 1911 года. - СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1911. - 60 с.
11. Корелин, А.П. К стабільнасці праз рэформы / А.П. Корелин // Россия в начале XX века / под ред. А.Н. Яковлева. - М.: Новый хронограф, 2002. - 744 с.
12. Государственность России (конец XV - февраль 1917 г.): слов.-справ. Кн. 1 (А-Г). - М.: Наука, 1996. - 330 с.

13. Сборник законов и распоряжений по землеустройству. - СПб.: Изд. Канцелярия Комитета по землеустроительным делам, 1908. 1295 с.
14. Расійскі Дзяржаўны гістарычны архіў (РДГА), СПб. - Фонд 1284. - Воп. 194. - Спр. - 52. Л. 9.
15. РДГА, СПб. - Фонд 1284. - Воп. 194. - Спр. 46. - Л. 4.
16. РДГА, СПб. - Фонд 1284. - Воп. 194. - Спр. 56. - Л. 5.
17. РДГА, СПб. - Фонд 1276. - Воп 17. -Спр. 72. - Л. 199
18. РДГА, СПб. - Фонд 1276. - Воп 17. - Спр. 31. - Л. 5.

Summary

The questions of land-tenure regulations commissions in Belarusian guberniyas of Russian Empire are discussed in the article. Special attention is paid to organisational and legal mounting of their activity.

Паступіў у рэдакцыю 12.03.2010 г.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ